

ԳՐԱԲԱՐԻՑ ԺԱՌԱՆԳՎԱԾ ՀՈՂՈՎԱԿԱՆ
ԶՈՒԳԱԶԵԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆ ԱՐԴԻ
ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

ՆԱՐԻՆԵ ԴԻԼԲԱՐՅԱՆ

Հոլովական գուգաձևությունը ընդունված է սահմանել որպես նույն քերականական իմաստն արտահայտելու համար գործածվող մեկից ավելի հոլովիչների և հոլովակազմիչների ամբողջությունը: Ըստ այդմ՝ գուգաձևություններ կարող են ունենալ բոլոր թեք հոլովները՝ սեռական-տրական, բացառական, գործիական, ներգոյական: Նորմատիվ քերականության մեջ ընդունելի գուգաձևությունները կարող են լինել համագոր և անհամագոր: Հոլովական գուգաձևությունների առաջացման պատճառները հիմնականում ներլեզվական են՝ նախորդող շրջանների հին գրական լեզուների, հատկապես գրաբարի, բարբառների, ինչպես նաև արևմտահայերենի քերականական համակարգերի համաժամանակյա գոյությունը, մրցակցությունը: Զուգաձևությունները կանոնակարգելու և լեզվական նորմի տեղաշարժերը արձանագրելու համար անհրաժեշտ են օրենքներով սահմանված հստակ գործառնություններ ու լիազորություններ ունեցող պետական խորհրդակցական մարմիններ:

Բանալի բառեր – հոլովական գուգաձևություն, ներլեզվական և արտալեզվական պատճառներ, գրաբար, արդի արևելահայերեն, բարբառներ, ի ընդհանրական հոլովում, լեզվական նորմ, հնչյունական նորմ, կանոնակարգում

Հոլովական գուգաձևությունները թեքական կամ թեքականության տարրեր ունեցող հին լեզուներին բնորոշ քերականական իրողություններն են, որոնք լեզվական նորմի պահանջների տեսանկյունից պետք է հնարավորինս նվազեցվեն, կանոնարկվեն, սակայն իրական խոսքում՝ թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր, գուգաձևությունների դեմ պայքարը բավական բարդ է: Ինչպես նշում է Լ. Թեյլանը. «Որպես լեզուն ուսումնասիրող գիտության առարկա՝ նորմը ընդունված է համարել լեզուն բնութագրող եռաստիճան հակադրության՝ լեզու - նորմ - խոսք, եզրերից մեկը, որը ներկայացնում է տվյալ լեզվի համակարգը կազմող միավորների և դրանց հարաբերությունների ու զուգորդումների կանոնների ամբողջությունը»¹: Մեր այս հետազոտության մեջ գուգաձևությունները կանոնարկելու և լեզվական ընդհանրական նորմը պահպանելու բանալի դիտարկում ենք հին գրական հայերենը՝ գրաբարը, իր զարգացման համակարգային օրինաչափություններով: Ինչպես մեծանուն հա-

¹ Լ. Թեյլան, Դիտարկումներ արդի հայերենի լեզվական նորմի վերաբերյալ, շարահյուսական նորմ // Լեզու և լեզվաբանություն, 2019, №1, էջ 9:

յագետ հայր Արսեն Այտընյանն էր նշում իր «Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի» աշխատության մեջ. «Եւ այսպէս, քանի որ երկու լեզուաց տէր է այս օրս Հայ ազգը, ըստ մեզ պատշաճ ու հարկաւոր է երկուքին ալ ընդհանրական ուսումն ու մշակութիւնը, այնպէս որ չէ թէ միայն գրաբարը գրաբարին համար եւ աշխարհաբարն աշխարհաբարին համար, այլ նաեւ փոխադարձ կերպով աշխարհաբարը գրաբարին համար եւ գրաբարն աշխարհաբարին համար կարժէ եւ հարկ է սորվիլ ու մշակել ամենայն փութով»²:

Լեզուն ունի զարգացման իր տրամաբանությունը, և շատ անգամ հակված է միօրինակությունից խուսափելու, նույն բառային և ձևաբանական նշանակությունը տարբեր թեքությունների միջոցով արտահայտելու: Ըստ էության բառերի բովանդակային բաղադրիչը խոսքային իրադրության, հաղորդակցության մեջ որոշակի է, միարժեք և հստակ, սակայն նույն բովանդակության արտահայտության կերպը շատ հաճախ փոփոխական է, այդ փոփոխականությունը խոսքի հարստության յուրօրինակ դրսևորումներից է: Հոլովական գուգաձևությունը ընդունված է սահմանել որպէս նույն քերականական իմաստն արտահայտելու համար գործածվող մեկից ավելի հոլովիչների և հոլովակազմիչների ամբողջություն: Ըստ այդմ՝ գուգաձևություններ կարող են ունենալ բոլոր թեք հոլովները՝ *սեռական-տրական, բացառական, գործիական, ներգոյական*: Լեզուների բոլոր շրջափուլերում հոլովական գուգաձևությունները տարածված իրողություններ են, դրանք ժամանակային որոշակի տիրություն կարող են լինել կանոնական՝ նորմատիվ քերականության մեջ ընդունված, կիրառության հստակ սահմանված ոլորտներով, և ոչ կանոնական, որոնք նորմատիվ քերականությունը չի համարում խրախուսելի, այլ անգամ՝ մերժելի:

Նորմատիվ քերականության մեջ ընդունելի գուգաձևություններն իրենց հերթին կարող են լինել համագոր և անհամագոր: Համագոր գուգաձևությունները նույնական տարբերակներ են, որոնք լիովին փոխարինում են միմյանց տարբեր լեզվաոճական մակարդակներում, ինչպէս՝ *ամռան-ամառվա(ն), օրվանից-օրից, լեռան-լեռի, նռան-նռի, տեգրոջից-տեգրից, մեծությունով-մեծությամբ, ուղիով-ուղով* և այլն: Անհամագոր գուգաձևությունները թեն ունեն նույն բովանդակության պլանը, սակայն ունեն կիրառական տարբեր դաշտեր, հավասարժեք չեն, գործածվում են լեզվաոճական տարբեր համատեքստերում, կապակցություններում, այսպէս օրինակ՝ *Աստուծո-Աստծու, սզո-սզի, հուսո-հուսի, կայսեր-կայսրի, Դավթի-Դավիթի, Գորկու-Գորկիի* և այլն: Ըստ էության գուգաձևությունները ստեղծում են նաև որոշակի կայուն կապակցություններ, եզրույթային ձևեր, որոնք բովանդակությամբ նույնն են, բայց երկուստեք փոխարկելի չեն, այսպէս օրինակ՝ *Կիլիկիո արքաներ* կա-

² Ա. Այտընյան, Քննական քերականություն աշխարհաբար կամ արդի հայերեն լեզվի, Եր., 1987, էջ 319:

պակցությունը հանգիստ կարելի է փոխարինել *Կիլիկիայի արքաներ* տարբերակով, բայց *Կիլիկիո կաթողիկոս*-ը այդպես միարժեք չի փոխարկվում *Կիլիկիայի կաթողիկոս* կառույցով: Նույնը վերաբերում է *Մասնա տուն, Մասնա ծոեր* արտահայտություններին, *Մասունի տուն, Մասունի ծոեր* ձևերը կիրառելի չեն:

Չուլվական զուգաձևությունների առաջացման պատճառները հիմնականում ներլեզվական են՝ նախորդող շրջանների գրական լեզուների, բարբառների քերականական համակարգերի համաժամանակյա գոյությունը, տարբեր հուլվատիպերի փոխազդեցությունը, հին և նոր, գրական ու բարբառային, արևելահայ և արևմտահայ հուլվական կառույցները մշտակա մրցակցության մեջ են: Սակայն ընդգծենք նաև, որ զուգաձևությունների առաջացման շատ ներլեզվական գործոններ հետևանք են արտալեզվական տարբեր իրողությունների, որոնցից ամենակարևորը ժողովրդագրական տեղաշարժերն են, օտար լեզուների, մշակույթների քաղաքական, տնտեսական փոխներթափանցումները, որոնց ըստ անհրաժեշտության կանդրադառնանք մեր քննության հետագա ընթացքում:

Այժմ քննարկենք բազմաձևության ներլեզվական գործոնները: Ինչպես նշում է Մ. Աբեղյանը «Հայոց լեզվի տեսություն» հիմնարար աշխատության մեջ. «Գրաբարում չկա հուլվական ձևերի պարզ դրություն. հուլվաներից յուրաքանչյուրի համար, լինի սեռ.- տրական, բացառական, գործիական թե ներգոյական, հնչափոխության հետևանքով առաջ են եկել տարբեր հնչյունական ձևեր՝ բանԻ, գարդՈԻ, մարդՈյ, ՏըրդատԱյ և այլն, որոնցից մեկը միայն բավական կլինեք»³: Այսինքն՝ տարբեր հուլվիչների առկայությունը Մ. Աբեղյանը համարում է հնչյունական երևույթ՝ հնչափոխություն, «անպետք կամ անօգուտ հնչյունական տարբերություններ», որոնք խանգարում են վերականգնել նոր ձևական միությունը: Իրեն այնպես բնորոշ ձևական տրամաբանության կանոնապաշտությամբ լեզվաբանն արձանագրում է, թե լեզուն շարունակ ձգտում է բոլոր «անպետք աննմանությունները» դուրս գցելու, նույն գործառույթի համար նույն հնչյունական արտահայտությունը ստեղծելու. «Այս փոխանցման հետևանքն այն է լինում, որ տարբեր բնի ձևերը ձգտում են մի տիպի վերածվելու: Այսպես՝ գրաբարում արդեն «Ա» բունն ունեցող հասարակ անունները շուտ են եկել «Ի» հուլվման, օրինակ, աշխարհ, սեռ.-տրակ. **աշխարհի** և ոչ թե աշխարհայ, մինչդեռ գործիականն է **աշխարհաւ** և հոգնակի տրականը՝ **աշխարհաց**»⁴: Հայագետի համոզմամբ, միասնականության ձգտող լեզուն իր զարգացման արդի փուլում ձևավորում է հետևյալ օրինաչափ միտումները. 1. Անունների մեծամասնությունը սեռական տրականում ունի **ի** հուլվիչ, 2. Գործիականն ունի և՛ եզակի, և՛ հոգնակի թվերի համար ընդհանրա-

³ Մ. Աբեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Երկեր, Զ, Եր., 1974, էջ 278:

⁴ Նույն տեղում, էջ 279:

ցած «ՈՎ» հոլովակերտը, որը հին լեզվի «Ո» բնինն է, 3. Բացառականն ունի «ԻՑ», որը «Ի» բնի հոգնակի սեռական-տրական բացառականի ընդհանրացած վերջավորությունն է՝ դարձյալ և՛ եզակի, և՛ հոգնակի թվեր լազմության ընթացքում: 4. Ներգոյականն ունի «ՈԻՄ» վերջավորությունը, որը ծագել է գրաբարյան տրականի հոլովակերտից, այդ «ՈՄ»-ով տրականից *ի* նախդրով կազմվում էր ներգոյականը: Մ.Աբեղյանի գնահատմամբ, մեր նոր լեզվում հոլովումը գրաբարի համեմատ ունի շատ ավելի «հաստատուն, պարզ ու միակերպ բնավորություն»: Սակայն աբեղյանական միակերպ այս բնավորությունը շարունակում են խաթարել տարբեր զուգաձևություններ բոլոր հոլովներում, որովհետև հին լեզվի օրինաչափությունները շարունակում են ավանդույթի ուժով գործել հեռացնելով մեզ նորմի երազած նոր միությունից: Եվ այս մրցավազքում, ձևաբանական նորմին զուգահեռ, իրոք չափազանց կարևոր է հնչյունափոխության կանոնների փոփոխությունը՝ հատկապես շեշտից կախված: Եթե գրաբարում շեշտից կախված հնչյունափոխության կանոնները հստակ էին և միարժեք, ապա այսօր դրանք թուլացել են և շատ հաճախ առավել գործածական են դարձել գրաբարում թույլ համարվող *ի* ձայնավորի անհնչյունափոխ ձևերը՝ *Սարգիս-Սարգսի-Սարգիսի, Սարգսից-Սարգիսից, Սարգսով-Սարգիսով, Դավիթ-Դավթի-Դավիթի, Դավթից-Դավիթից, Դավթով-Դավիթով, Ջելենսկի-Ջելենսկու-Ջելենսկիի, Ջելենսկուց-Ջելենսկիից, Ջելենսկով-Ջելենսկիով, գոտի-գոտու-գոտիի, գոտուց-գոտիից, գոտով-գոտիով, եկեղեցի-եկեղեցու, եկեղեցուց-եկեղեցիից, եկեղեցով-եկեղեցիով, բացահայտիչ-բացահայտչի-բացահայտչից-բացահայտիչից, բացահայտչով-բացահայտիչով, մարգիչ-մարգի-մարգիչի, մարգից-մարգիչից, մարգչով-մարգիչով* և այլն: Նշյալ զուգաձևությունների հնչյունափոխված ձևերը գրաբարյան նորմի պահպանման դրսևորումն են, անհնչյունափոխ տարբերակները ժամանակակից հայերենի հնչյունաբանության միտումների արգասիքն են⁵:

Հարկ է միշտ նկատի առնել այն հանգամանքը, որ լեզվական նորմը, լինելով հարաբերականորեն կայուն և միասնական մի համակարգ, այդուհանդերձ ենթադրում է նաև տարբերակային, հոմանիշ ու բազմիմաստ ձևերի համագոյակցություն դրանց խոսքային իրացման գործընթացում: Ժամանակակից հայոց լեզվի ձևաբանության հարցերին վերաբերող իր եռամասնյա մենագրության մեջ Մանվել Ասատրյանը զուգաձևությունների գոյությունը հանգեցնում է երեք գործոնի. ա) ժամանակակից հայերենի ընդհանրական *ի* հոլովման գերիշխող դիրքը, բ) ձևային, իմաստային, ձևիմաստային հոլովումների փոխներգործումները, գ) ժամանակակից հայերենի հոլովական ձևերին զուգահեռ գրա-

⁵ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Յու. Ավետիսյան**, Տեղաշարժեր ժամանակակից արևելահայերենի հնչյունափոխված և անհնչյունափոխ բաղադրական հիմքերում // ՎԷՄ, 2017, 1(57), էջ 125-146:

բարյան հոլովական ձևերի առկայությունը, այսինքն՝ պատմական գործոնը⁶: Այս երեքից լեզվաբանը հիմնական և վճռորոշ է համարում միայն առաջինը՝ *ի* հոլովման գերակա դիրքը, որի պատճառով բառերի մեծամասնությունը անցնում է այս հոլովման: Մենք կարևոր ենք համարում նշել, որ *ի* հոլովման գերակայությունը պատահականորեն չի ձևավորվել, և դրա հիմքում արևելյան բարբառների, ի մասնավորի Արարատյան բարբառի ազդեցությունն է: Ընդ որում, բնավ այնպես չէ, որ լեզվական նորմն անմիջապես *ի* հոլովմամբ սեռական-տրականի բոլոր հնարավոր ձևերին է առավելություն տալիս, բնավ ո՛չ, նորմի վրա ավանդական ձևերի ազդեցությունը զգալի է, *ի* հոլովմամբ ստեղծված շատ սեռական-տրական հոլովաձևեր, որոնք ավանդաբար ունեն այլ հոլովումներով կառուցատիպեր, ընկալվում են իբրև խորթ, լեզվի վատ իմացության արդյունք և նորմատիվ չեն համարվում:

Նոր լեզվի բոլոր գանձերը հնի մեջ են, և հինը ժառանգողը տիրում է նորին: Այսպես օրինակ՝ *մուկ, դուռ* բառերը, զրաբարում ունենալով բառավերջյան արմատական *ն* հնչյունը, որն աշխարհաբարում ընկել է, շատ այլ բառերի նմանությամբ պետք է հոլովվեին ոչ միայն *ան* հոլովմամբ, որը հին հայերենի *ա* ներդրական հոլովման պատմական զարգացումն է, այլ նաև կանոնավոր համարվող *ի* հոլովմամբ՝ *մուկ-մկան/մկի, դուռ-դրան-դրի, ձուկ-ձկան/ձկի*, բայց *ի* հոլովման ձևերն արդի գրական նորմի տեսանկյունից անընդունելի են, արհեստական, փաստացի կանոնական են համարվում միայն ավանդական զրաբարյան ձևերը՝ *դրան, մկան, ձկան*: Թեև բառի նման հնչյունական կառույց ունեցող բազմաթիվ այլ միավորների դեպքում *ի* հոլովմամբ նոր ձևերը լիովին ընդունելի են՝ *լեռ-լեռան/լեռի, թոռ-թոռան/թոռի, եզ-եզան/եզի, ծոռ-ծոռան/ծոռի, նուռ-նուան/նուի* և այլն, դեռ ավելին՝ *ի* հոլովմամբ որոշ տարբերակներ առավել տարածված են թե՛ բանավոր, թե՛ գրավոր խոսքում, գեղարվեստական և գիտական գրականության մեջ, այսինքն՝ հաղթանակած են: Այսպես՝ *ծոռան* տարբերակն ակնհայտ հնաբանություն է ընկալվում, ինչպես նաև *ծնկան*-ը, ուստի նորմատիվ են դարձել *ծոռի, ծնկի* ընդհանրական *ի* հոլովմամբ կազմությունները: Նույնը վերաբերում է *տալոջ, տեգրոջ, սկեսրոջ, աներոջ* միջինհայերենյան սեռական-տրական հոլովաձևերին, որոնք փոխարինվել են մրցակից *տալի, տեգրի, սկեսուրի* և *աների* տարբերակներով: Ընդ որում սեռական-տրական հոլովի զուգաձևությունները, այսինքն՝ հոլովիչների փոխանցումները, անմիջաբար պատճառ են դառնում բացառականի և գործիականի նոր կաղապարների կազմության և գործածության՝ *ծոռանից-ծոռից, թոռանից-թոռից, տալոջից-տալից, սկեսրոջով-սկեսուրով, աներջով-աներով* և այլն: Քանի որ հիմնական բառաֆոնդի նման հնագույն, հիմնականում բնիկ հայկական բառերի հոլովման ընթացքում *ի*

⁶ Հմմտ. Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայերենի ձևաբանության հարցեր, Ա, Եր., 1970, էջ 188-189:

հոլովիչը դառնում է գերակա, ապա այս հոլովման օրինաչափություններով կազմված բացառականի և գործիականի ձևերը՝ ուղղական հոլով + *ից* և ուղղական + *ու/* կաղապարներով, ինքնաբերաբար դառնում են առավել ընդունելի և տարածված:

Այս տեսանկյունից ուշագրավ է հոլովական ձևերի փոփոխությունների բացահայտումը բարդ բառերի պարագայում: Վարագ Առաքելյանը «Գրաբարի քերականության» մեջ նշում է. «Բառերի հոլովման համակարգը խախտում է նաև հոլովման մեջ: Գրաբարը միտում ունի բարդ բառերի մեջ երկրորդ բաղադրիչի հոլովումը փոխելու իբրև նոր հասկացութեան արտայայտություն, որովհետև բարդ բառերի վերջին բաղադրիչը բարդութեան մեջ յաճախ նոր իմաստաւորում է ստանում: Այսպէս՝ **գիր-գրոյ, մատենագիր-...գրի, ...գրաց, սեր-սիրոյ, բարեսեր -...սիրի, ..սիրաց, խօսք-խօսից, չարախօսի-...խօսաց, տուն-տան, մեծատուն-մեծատնոյ, սկեսրայր-ը պիտի լիներ սկեսրառն, բայց լինում է սկեսրայրի»⁷: Ինչպես տեսնում ենք, բերված բարդությունների մեծ մասում վերջին բաղադրիչը հոլովվում է *ի* հոլովիչով, որը գրաբարյան շրջանում բնավ ամենատարածված և մեծ հոլովումը չէր, սակայն արդեն պարզ է, որ ուներ տարածման ներուժ: Նշված օրինաչափության հաստատումներից է նաև *ան* ժխտական ածանցով կազմված ածականների գոյական բաղադրիչի հոլովումը, նման կազմություններում գոյական բաղադրիչն անմիջապես անցնում էր *ի* հոլովման, այսպես օրինակ՝ *Աստուած-աստուծոյ-անաստուածից, լոյս-լուսոյ-անլուսից, հաւատք-հաւատոց-անհաւատից, փորձ-փորձոյ-անփորձից, փառք-փառաց,-անփառից, մահ-մահու-մահուան-անմահից, խրատ-խրատու-անխրատից, տարր-տարեր-անտարրից, գործ-գործոյ-անգործից* և այլն:**

Անդրադառնանք նաև մեկ այլ կարևոր հանգամանքի. վերջին տասնամյակների ընթացքում արևելահայ գրական լեզվի համակարգի վրա նկատելի է արևմտահայերենի էական ազդեցությունը՝ պայմանավորված արևմտահայերեն խոսող հանրույթի շարժունակության բարձրացմամբ՝ Հայաստանի Հանրապետություն գալու հետևողական ալիքներով: Այս իրողությանը հասկապես նպաստեց Սիրիայի պատերազմը, որի հետևանքով արևմտահայերենի կրող սիրիահայերը, մասամբ նաև լիբանանահայերը իրենց պետության ճգնաժամի պատճառով սկսեցին ներգաղթել Հայաստան, և արևելահայերեն-արևմտահայերեն փոխներթափանցումները սկսեցին խորանալ:

Երկճյուղ հայերենի լեզվակիրների անմիջական հաղորդակցության շնորհիվ արևմտահայերենի հոլովական շատ ձևեր սկսեցին մրցակցել արևելահայերենում նորմատիվ համարվող տարբեր հոլովաձևերի հետ: Այսպես, վերջին շրջանում, տարբեր դժնի հանգամանքների, հիմնականում պատերազմի չդադարող գործողությունների ազդեցությամբ *Աստված* բառի կիրառությունը հայոց գրավոր և բանավոր խոսքում նկատելի

⁷ Վարագ Առաքելյան, Գրաբարի քերականություն, Եր., 2010, էջ 81:

ավելացել է, գրական արևելահայերենում *Աստված* բառի սեռականը ընդունված է համարել *Աստուծոյ* գրաբարյան սկզբնաձևից հաջորդական հնչյունափոխությունների ազդեցությամբ ստեղծված Աստծու տարբերակը՝ *Աստուծոյ*→ *Աստծոյ*→ *Աստծու*, նշենք նաև գործիական հոլովի երկու կազմությունները՝ *Աստուծով-Աստծով*: Սակայն վերջին մեր դիտարկումները ցույց են տալիս, որ *Աստծո* և *Աստուծո* տարբերակները, ինչպես նաև դրանց գործիականի ձևը՝ *Աստուծով*, հայաստանյան կայքերում և սոցիալական ցանցերում, եթերային բանավոր խոսքում դարձել են բավական հաճախադեպ: Պարզ է, որ սա գրաբարի ուղղակի ազդեցությունը չէ, այլ արևմտահայերենինը, որովհետև մեր երկրորդ գրական լեզվում *Աստված* բառի սեռական հոլովը պահպանել է իր գրաբարյան սկզբնաձևը՝ ոչ միայն ուղղագրությամբ, այլև ձևաբանորեն⁸: Նշենք նաև, որ Միրիայի և Լիբանանի բնակչությունն իր դաստիարակությամբ առավել ավանդապաշտ է՝ Հայ առաքելական եկեղեցու ծիսակարգերին քաջաձանոթ, նրանք քրիստոնեական դաստիարակություն են ստացել մանկուց՝ ի տարբերություն հայաստանաբնակների և արցախահայության, որոնք դեռ լիովին չեն հաղթահարել կրոնն անտեսող խորհրդային շրջանի կրթությունն ու դաստիարակությունը:

Արդի շրջանի արևելահայերեն - արևմտահայերեն փոխազդեցություններից ծնված համահունչ զուգաձևություններից նշենք նաև եզրույթային արժեք ունեցող *Կիլիկիո կաթողիկոս, Կիլիկիո թեմ* արտահայտությունները, որոնք դուրս մղեցին *Կիլիկիայի կաթողիկոս, Կիլիկիայի թեմ* նորմատիվ արևելահայ ձևերը ամենօրյա լեզվական հաղորդակցությունից. Մայր աթոռ Սուրբ Էջմիածնի գրագրության մեջ *Կիլիկիա* բառի *ի* հոլովմամբ ձևերը քույր աթոռի վերաբերյալ կիրառական չեն: Արևմտահայերենի ազդեցության հետ ենք կապում նաև գրաբարից ժառանգված *ա* ներքին հոլովման սեռական, գործիական հոլովաձևերի զուգաձևությունների աշխուժացումը, այսպես՝ *արյուն-արյունի-արյան, սյուն-սյունի-սյան, անկյուն-անկյունի-անկյան, արյունով-արյամբ, մեծություննով-մեծությամբ, բազմությունով-բազմությամբ, լավությունով-լավությամբ* և այլն:

Հարկ է նշել, որ զուգաձևությունների առաջացման առումով ոչ միայն արևմտահայերենն է ազդում արևելահայերենի վրա, այլև մեր գրական լեզուն՝ արևմտահայերենի վրա: Ներթափանցումները երկկողմանի են, գործրինակ՝ գրաբարատիպ հոլովման շատ ձևեր, որոնք արևմտահայ գրական լեզվում պահպանվել էին, այժմ և՛ առանձին, և՛ հատկապես բարդությունների կազմում առավել հակված են *ի* հոլովիչով թեքմանը՝ *դարու-դարի, ոսկեդարու-ոսկեդարի, ժամու-ժամի, դասաժամու-դասաժամի, դասապահու-դասապահի* և այլն⁹:

⁸ Հմմտ. Յու. Ս. Ավետիսյան, Արևելահայերենի և արևմտահայերենի զուգադրական քերականություն, Եր. 2007, էջ 72, նաև Յակոբ Չոլաքեան, Արևմտահայերենի քերականություն, Ա զիրք, Եր., 2017, էջ 81:

⁹ Տե՛ս Յակոբ Չոլաքեան, նշվ.աշխ., Ա զիրք, էջ 88:

Այժմ անդրադառնանք մի կազմության՝ **ի** նախդիր + գոյականի հայցական հոլովածն կադապարին, որը արդի հայերենում համաժամանակյա ընկալմամբ հոլովական կառույց չի ընկալվում, քանի որ **ի** նախդիրն արդեն վաղուց կորցրել է հոլովական կապակցություններ ստեղծելու ունակությունը՝ վերածվելով բառակազմական մասնիկի, բայց այն հույժ կենսունակ է ու կիրառական՝ **ի կատարումն, ի գործ, ի հաստատումն, ի գիտությունն, ի տես, ի զեն, ի լուր, ի տեղեկությունն, ի պաշտպանությունն, ի ծանուցում**՝ համանման բազմաթիվ այլ կառույցները որևէ խնդիր չեն հարուցում, սակայն երբ **ի** նախդիրն հաջորդող բառը ձայնավորով է, ժամանակակից հայերենում ծագում են խնդիրներ՝ հին գրական լեզվի օրինաչափությամբ **ի** նախդիրը ձայնավորից առաջ հնչյունափոխվում է **ի**, որը գրվում է բառին կցյալ, այսպես՝ **ի + օգուտ = յօգուտ**, որը միջնադարյան արտասանությամբ հ էր դարձել: Հաջորդ քայլն արդեն Մ. Աբեղյանի նախաձեռնած ուղղագրական փոփոխություններն էին՝ արտասանությունը և գրությունը մերձեցնելու պահանջով, որի հետևանքով ունենք **յօգուտ > հօգուտ** ուղղագրական անցումը: Այս պատմական հնչյունափոխությամբ, որ ավանդույթի ուժ ունի՝ **ի + ուրախություն** կառույցը պետք է դառնա **հուրախություն, ի + ազդարարում**՝ **հազդարարում, ի + աջակցություն**՝ **հաջակցություն, ի + ամոթ**՝ **համոթ**: Սակայն ոչ միայն բանավոր, այլև գրավոր, հրապարակային, պաշտոնական խոսքում իրավիճակ հույժ հակասական է: Համացանցում որոնումների համակարգի միջոցով պարզում ենք, որ եթե **հուրախություն** տարբերակն իր հաճախականությամբ **ի ուրախություն** պատմականորեն սխալ գուգաձևությանը համակշռում է, ապա **ի աջակցություն** և **հաջակցություն** գույզի պարագայում վիճակագրությունը ուղիղ հակառակն է **հաջակցություն** հնչյունական գործող նորմին համապատասխան ձևը շատ ավելի սակավադեպ է: Պետական, պաշտոնական, զանգվածային լրատվության միջոցներում առավել հաճախ՝ **ի աջակցություն** տարբերակն է վկայված: Վերջին կիրառությունները ցույց են տալիս, որ **ի օգուտ** տարբերակը ևս սկսել է հաճախակի հնչել ու գրվել, ինչպես նաև **ի արդյունք**՝ փոխանակ **հօգուտ, հարդյունս** ակնկալվող ձևերի¹⁰: Ուստի հարկ է կանոնակարգել այս խնդիրը համակարգային, ոչ թե առանձին բառերի օրինակով: Լեզվի կոմիտեն այս խնդրին քանիցս անդրադարձել է, Դավիթ Գյուրջիյանը «Ավանդույթի ուժը. ի – յ – հ անցման դժվարությունների մասին [9 դեպք]» խորագրով հրապարակման մեջ, իբրև ընդհանուր եզրակացություն, առաջարկում է ձայնավորով սկսվող բառերից առաջ **ի** նախդիրի գործածությունը բացառել¹¹: Համոզված եմ, որ նման բացառումն անհնար է գործնականում, լեզուն նման պարտադրանքների չի են-

¹⁰ **Արդյունք** բառի ուղղականը չէր կարող գործածվել նախդիրի հետ, գրաբարում **ի** նախդիրը հայցական հոլովի հետ էր կազմում նման կառույցներ, ուստի ունեինք **յարդյունս** կազմությունը, որն արդեն անհասկանալի է արդի հայ լեզվակիրների համար:

¹¹ <https://www.art365.am>

թարկվում, ուստի խնդիրը պետք է լուծել լեզվական, ավելի ստույգ՝ հին և նոր հնչյունական նորմերի միջև հստակ ընտրություն կատարելով:

Անձամբ կողմ եմ գրաբարյան հնչյունափոխության պահպանմանը՝ *հաջակցություն, հազդարարում*, բայց եթե այն 21-րդ դարի հայ լեզվակիրների համար ընկալելի չէ, ընդունելի կարող են դառնալ *ի*-ով տարբերակները, հատկապես որ գրաբարի հետդասական շրջանում՝ 6-րդ դարից սկսյալ *ի>յ* հնչյունափոխությունը դադարում է միարժեք լինելուց, սկսում են հանդիպել *ի յարեզականե*-ի տիպի բազում կառույցներ, որտեղ կրկնակ *ի* էր ավելանում դասական ճիշտ ձևերին, այսինքն՝ գրաբարի ուշ շրջանում արդեն այս հնչյունափոխական կանոնը խախտվում էր: Հետևաբար կարելի է ենթադրել, որ միօրինակացման դեպքում առավել հասկանալի կլինեն *ի աջակցություն, ի ազատություն, ի արդյունք* կազմությունները: Ժամանակի ընթացքում ճիշտ և սխալ հասկացությունների սահմանները փոխվում են. արդի լեզվակիրը *ի* նախդրի և *ի*-ի նույնականությունը չի ըմբռնում: Այս է վկայում համացանցի որոնողական համակարգերի միջոցով ի հայտ եկող վիճակագրությունը, երբ 3-4 *հաջակցություն* ձևի դիմաց ունենք երկու տասնյակից ավելի *ի աջակցություն* ձևի գործածության օրինակներ և այդպես շարունակ:

Չուզաձևությունները կանոնակարգելու համար արդի գրական լեզուն այնքան էլ շատ գործիքներ չունի, քանի որ առկա չեն լեզվի կանոնակարգմամբ զբաղվող և օրենքներով սահմանված հստակ գործառնություններ ու լիազորություններ ունեցող պետական կամ գոնե խորհրդակցական մարմիններ: Հայաստանի Հանրապետությունում լեզվական կանոնակարգմամբ զբաղվող միակ պետական մարմինը վարչապետին ենթակա լեզվի կոմիտեն է, որն էլ ունի չափազանց սահմանափակ լիազորություններ: Այս կոմիտեի նորմավորման հիմնական գործիքը հորդորակն է, առաջարկ-համոզումը որևէ ձևից խուսափելու, մյուսը՝ խրախուսելու: Բնականաբար դա չի կարող լինել լեզվի նորմավորման և կանոնակարգման ազդեցիկ միջոց, ուստի հոլովական գուգաձևությունները հեղեղել են ՀՀ սահմանադրությամբ պետական լեզու հանդիսացող գրական արևելահայերենի գրավոր և բանավոր խոսքը: Լեզվակիրների կրթական մակարդակների տարբերությունն էլ պատճառ է դառնում գուգաձևությունների ավելացման և լեզվական նորմի տարրալուծման:

Այսօր հոլովական գուգաձևությունների տարերային մրցակցությունն է դառնում որոշիչ գործոն, իսկ այդ մրցակցության մեջ վճռորոշ գործոններից մեկը բանավոր և գրավոր խոսքային մակարդակներում արտահայտվող քանակն է: Սակայն «Ձայն բազմաց, ձայն Աստուծոյ» սկզբունքը լեզվաբանության մեջ միակ անհրաժեշտ և բավարար պայմանը չէ տվյալ ժամանակընթացում օրինաչափ ու ընդհանրական դարձող ձևը որոշելու համար: Այս խնդիրը ճիշտ գնահատելու և ամենակարևորը հանգուցալուծելու համար չափազանց կարևոր են նաև այլ չափորոշիչներ՝ նոր ձևերի համապատասխանությունը լեզվի զարգաց-

ման հիմնական միտումներին, դրանց համակարգայնությունը, բարեհնչությունը: Հավարտ ուզում եմ մեջբերել «այսպես կարելի է և այսպես չի կարելի» գնահատականի ձևավորման գործընթացում վճռական դեր ունեցող երևույթների վերաբերյալ ռուս լեզվաբան Ռ. Գոլովինի ձևակերպումը. «Նորմը ենթադրում է խոսողների և գրողների գնահատողական վերաբերմունքը խոսքի մեջ լեզվի գործառության նկատմամբ, *այսպես կարելի է, այսպես չի կարելի, այսպես ասում են, այսպես չեն ասում, այսպես ճիշտ է, այսպես՝ ոչ*: Այդ վերաբերմունքը ձևավորվում է գրականության (հասարակության մեջ հեղինակություն վայելող նրա գործիչների), գիտության (որը սկսում է նկարագրել և «կողավորել» նորմերը), դպրոցի և համարժեք այլ գործոնների ազդեցությամբ»¹²:

НАРИНЕ ДИЛБАРЯН – Развитие форм параллельного склонения, унаследованных из древнеармянского языка, в современном восточноармянском. – Параллельные формы склонения определяются как набор падежных окончаний, морфем, используемых для выражения одного и того же грамматического значения. Соответственно параллельные формы могут иметь все косвенные падежи: родительный, дательный, аблатив, инструментальный, локатив. Параллелизмы в нормативной грамматике могут быть равнозначными и неравнозначными. Причины возникновения падежных параллелизмов в основном внутриязыковые: это одновременное сосуществование и конкуренция грамматических систем предшествующих литературных языков, особенно древнеармянского, диалектов, а также западноармянского языка. Для регулирования параллелизмов и поддержания языковой нормы необходимы государственные или хотя бы совещательные органы с четкими функциями и полномочиями в соответствии с законами.

Ключевые слова: параллельные формы склонения, внутриязыковые и внеязыковые причины, древнеармянский язык, современный восточноармянский язык, диалекты, универсальное падежное окончание *ի*, морфологическая норма, фонетическая норма, регулирование

NARINE DILBARYAN – The Development of Parallel Declension Forms Inherited from Ancient Armenian in Modern Eastern Armenian. – Parallel declination forms are defined as a set of more than one posterior endings, morphemes used to express the same grammatical meaning. Accordingly, all indirect cases can have parallel forms: genitive, dative, ablative, instrumental, locative. Parallelisms in normative grammar can be equivalent and not equivalent. The reasons for the occurrence of case parallelisms are mainly intralinguistic: this is the simultaneous coexistence and competition of the grammatical systems of the previous literary languages, especially Old Armenian, dialects, as well as the Western Armenian language. It is necessary to have state or at least advisory institutions with clear functions and powers established by law for the regulation parallelisms and maintaining the language norm.

Key words: parallel forms of declension, intralinguistic and extralinguistic reasons, Ancient Armenian, modern Eastern Armenian, dialects, universal case ending *ի*, morphological norm, phonetic norm, regulation

¹² Головин Б. Н. Основы культуры речи, М., 1988, с. 19.